

Марина Вороніна

8 Березня та більшовики в 1917–1924 рр.

(геортологічне дослідження)

Стаття є на стику геортології та ґендерних досліджень, презентує становлення Міжнародного жіночого дня до і після Жовтневого перевороту та ґендерний підхід більшовицького керівництва до масових свят в УСРР та СРСР у цілому. Авторка доводить, що 8 Березня було головним проявом «радянського фемінізму» й на формах його проведення можна прослідкувати ґендерну політику радянської влади.

The article, written on the joint of Heortology and Gender Studies, presents the establishment of the International Women's Day before and after the October coup d'état as well as the gender approach of the Bolshevik leaders towards the mass holidays in the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Union of Soviet Socialist Republics in the whole. The author proves, that March, 8 was the main manifestation of the «Soviet feminism» and the Soviet authority gender politics can be studied with the help of the analysis of its celebration's forms.

Дана стаття є на стику геортології та ґендерних досліджень, хоча перша й має офіційний науковий статус, бо відноситься до спеціальних історичних дисциплін, тим не менше дослідження в цій галузі ще не стали достатньо презентованими на пострадянському просторі. Утім і радянські й пострадянські науковці, що вивчали дану проблематику в першу чергу традиційно здійснюють пошуки в межах етнографії або під назвою публікації на кшталт «радянські свята» (маються на увазі ґендерно-нейтральні 1 травня та 7 листопада) [12,13,14,21]. Лише в 2003 році вийшла стаття соціологів [9] щодо ґендерно забарвленого 8 березня. Дана ж стаття є другою спробою авторки дослідити цю проблематику [3], її мета проаналізувати етапи становлення Міжнародного жіночого дня в період із 1917 по 1924 рік, який, незважаючи на невелику тривалість, був дуже знаковим для Радянської України.

Широко відомий факт, що 8 березня запропоноване Кларою Цеткін як Міжнародний день робітниць ще в 1910 році, вперше на Заході відмічався в 1911 році, в Російській імперії у 1913 році за ініціативою РСДРП(б), а в 1914 році – вперше на українській території. У цей день вулицями Києва розповсюджувались прокламації із печаткою Київського комітету РСДРП, які закликали робітниць до страйку саме 23 лютого (8 березня) на знак протесту проти пригноблення жіноцтва [20, арк. 17]. В 1917 році 23 лютого (8 березня за новим стилем) з жіночих масових виступів розпочалася Лютнева революція, але 25–26 жовтня (7–8 листопада) того ж року відбувся Жовтневий переворот і події наступних десятиліть яскраво презентували всю парадоксальність становлення традиції святкування 8 Березня, яке сьогодні більшістю вважається суто радянським спадком. 23 січня (5 лютого) 1918 року на засі-

данні Ради Народних Комісарів під керівництвом Леніна Луначарський доповів про перехід до календаря за новим стилем, а наступного дня він отримав офіційний статус разом із так званим «червоним календарем» [12, с. 235–236]. Не можна нехтувати тим фактором, що жовтневі події тільки згодом стали вважатися «революцією», і те, що більшовики аж до розгону Установчих зборів 6(19) січня 1918 року намагалися легітимізувати свій прихід до влади через збройне повстання, підтверджує, що вони на початку відносили себе до поборників Лютневої революції. Але після провалу всіх спроб напередодні першої річниці із датою початку другої буржуазно-демократичної революції треба було щось робити. Те, що вона розпочалася з виступу жінок саме 23 лютого за старим стилем, а в цей день в Європі вже було 8 березня, й у соціал-демократичному середовищу він був пов'язаний із Міжнародним днем робітниць – усе ж таки є сенс вважати своєрідним збігом, бо саме на європейському просторі переведення Міжнародного жіночого дня тільки в 1914 році було остаточно призначено саме на восьмий день березня, а з початком війни він взагалі не відмічався, тобто говорити про якусь традицію вкрай важко. У різних джерелах ми знаходимо різні факти щодо того, які саме жінки розпочали протестні виступи в Петрограді, але всі сходяться в одному, що це саме жінки розпочали, а також на тому, що більшість революціонерів із різних партій у багатьох регіонах країни напередодні була заарештована, решта в еміграції, тому співпадання дат у 1917 році скоріше символічне. А ось «організація» Червоної Армії 23 лютого 1918 року вже за новим стилем навряд чи відноситься до випадкових збігів. Зрозуміло, що одразу після проголошення декрету про перехід до нового календарю, навряд чи вже через три тижні населення колиш-

ньою Російської імперії одразу це сприйняло, тому слід було підстрахуватися – наповнити новим сенсом саму дату «23 лютого», бо казати про безпосереднє заснування Червоної Армії саме в цей день, коли на більшості українських земель саме за допомогою військових сил вже була встановлена радянська влада, не зовсім об'єктивно, оскільки те, що ці сили мали назву «Червона Гвардія» і нараховували біля 200 тисяч бійців та їх офіційне злиття з першою відбулося на початку березня – все це навіть не схоже на певну юридичну формальність [16, с.645]. Скоріш за все, радянська влада таким чином намагалась максимально відволікти увагу громадян від знаменної дати, бо свого ж часу, через тиждень після початку революції у газеті «Правда» зазначалося «...23 лютого – жіночий день, день російської революції, перший день Третього Інтернаціоналу» [15, с. 13–14], а дві дати – це ще краще, бо це й два офіційних приводи провести мітинги для РСДРП (б).

Але не все так просто з обома датами, хоча в агітаційній літературі 20-х років і зазначалося, що нібито «в радянській Росії кожний рік, починаючи з 18-го, міжнародний день робітничі проходить під знаком чергових завдань радянської влади» [4, с. 9]. Проте, про жодні заходи у цей день інформації ні в літературі, ні в джерелах поки що знайти не вдається, незважаючи на те, що є маса спогадів із приводу 1 Травня та 7 листопаду. Наприклад, у 1918 році з великим розмахом відбувалося свято «Міжнародної солідарності трудящих» в Петрограді під час громадянської війни й безпосередньої загрози окупації міста німецькою армією [12, с. 245]. У 1919 році, коли ще 1 лютого була тимчасово відновлена радянська влада в Кременчуці, невдовзі була створена ініціативна група Комуністичної спілки робітничої молоді України, а на початку березня туди вступило дуже багато дівчат, які з підліткового віку працювали й займались агітацією на фемінних підприємствах – тютюнових фабриках. Але 8 Березня не згадується, хоча за часів денікінського підпілля ці дівчата до другої річниці Жовтневої революції організували на фабриках «відкритий» одноденний та «італійський» дев'ятиденний страйки, а також розповсюджували газету «Діло Революції», за що й були арештовані та жорстоко страчені контррозвідкою [6, арк. 33–98]. Більше того, саме 8 березня ігнорується на офіційному рівні в цей період тимчасового панування більшовиків, бо про нього не згадується в урядових документах на відміну від інших знаменних дат: «Про святкування річниці Червоної Армії. З Де-

крету РНК України 2 березня 1919 р.» та щодо 9 березня «Про вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Постанова Народного комісаріату освіти 7 березня 1919 р.» [18, с. 116–117]. У даному контексті взагалі важко зрозуміти навіть про це «свято» знову згадали й цьому можуть бути такі пояснення: як, приміром, сподівання на світову революцію, тому Міжнародний жіночий день міг вважатися своєрідним плацдармом, особливо на тлі поки що не згасаючого європейського феміністичного руху. Але також можна висунути гіпотезу, що, з одного боку, таким чином більшовики намагались заднім числом презентувати себе як спадкоємців Лютневої революції, а з іншого боку, гендерне забарвлення початку цієї революції підсвідомо мало принизити її статус у порівнянні з більшовицьким збройним повстанням (фемінна стихійність в Лютому проти маскуліної організованості в Жовтні). Тому, до газети «Коммунист» від 30 жовтня 1921 року надрукували додаток «1917 г. – (25/X) 7/XI – 1921 г. Календарь Великой Российской Революции (все даты по новому стилю)» тобто вже з 1921 року події Лютневої революції були скоріше для внутрішнього користування «жінвідділів». До того ж у 1921 році річниця вже настільки не лякала владу, що навпроти дати «23 лютого 1918 року» жодної згадки й про «заснування Червоної армії», бо за цим «Календарем» – «Декрет про створення робітничо-селянської Червоної армії» був виданий 28 січня 1918 [17]. До речі, щодо дати «8 березня» в 1918 році в цей день відбувався 7-й з'їзд партії (6–8 березня), на якому вона була перейменована з РСДРП (б) на РКП (б), тобто керівництву явно було не до Міжнародного жіночого дня.

У той же час не можна скидати з рахунків інші фактори, а саме: розмах феміністичного руху. Те, що 19 березня самостійно було досягнуто 40-ка тисячною демонстрацією від Тимчасового Уряду виборчих прав [8], змусило й більшовицьке керівництво організувати конференції робітниць вже в 1917 році. Але скоріш за все чоловіча частина РСДРП (б) була просто поставлена перед фактом, оскільки вже були подібні ситуації, коли О. Коллонтай, порушивши партійну дисципліну, таки підготувала групу робітниць для участі у I Всеросійському жіночому з'їзді в грудні 1908 року [22] Проте, цілком можливо, що чоловіки-більшовики просто стали заручниками надто ініціативних, але фанатично відданих партії більшовичок, які надто запекло запечували своє відношення до фемінізму, але в своїх планах на майбутнє виражали ідеї ради-

кального крила фемінізму. Головні звинувачення щодо ліберальних феміністок – це їх буржуазне походження, в той час як провідні ідеологи «більшовицьких рівноправок» робітничим походженням також не могли похвалитися. І якщо в Москві, епіцентрі зразково-показної активності, наприкінці 1918 року «радянські феміністки» перехопили ініціативу в лібералок щодо створення дитячих садочків (76 закладів із 3495 дітей, а в 1919 році – 148 закладів із 9300 дітьми) [2, с.279], то в решті регіонів величезної країни або треба було йти тим же шляхом, або в тих регіонах, де не були закладені традиції ліберального фемінізму до революції, туди завжди могла потрапити, в результаті постійних ротації керівних кадрів та військових обставин, харизматична жінка-агітатор із феміністичною свідомістю, озброєна тією ж статистикою досягнень столиці. Тобто, поки радянський уряд на чолі з В.І.Леніним боровся, що називається, за життя, перша хвиля фемінізму в колишній Російській імперії і не думала згасати, нерідко йдучи за інерцією чи то ліберальною, чи то більшовицькою, а до того ж обставини постійних змін влади також спонукали жіноцтво до самоорганізації. У той же час налагодження більш-менш мирного життя в центральних регіонах цілком могло спонукати до роздумів про свято.

Вважається, що у 1920 році вперше в Україні святкувалося 8 березня, але й для всієї молоді радянської країни воно, за великим рахунком також святкувалося вперше. Зрозуміло, що в українських регіонах організація була відповідною. 20 лютого на зібранні районних організаторів робітниць жінвідділу при Харківському Губкомі на чолі з В. А. Мойровою (головою відділу роботи серед жінок при ЦК КП (б) У) тільки 3 пунктом із п'яти є «Святкування 8-го березня», де зокрема звертаються до К.М.Самойлової щодо тез доповідей із значення 8 березня, а вся суть святкування зводиться за формою до масового свята: мітинги-концерти, лекції, організація дешевого буфету, розповсюдження літератури, листівка, а головне – прохання до Наркомпраці щодо звільнення робітниць з обіду в цей день [7, арк. 5, 5зв.]. 26–28 лютого вже було відомо, що декретом Комісаріату Праці усі звільнялися на цілий день, у телеграмі під грифом «Військово-термінова» зазначалося: особи жіночої статі, що працюють за наймом у цей день звільняються від роботи із збереженням утримання, необхідно використати день із метою залучення робітниць до комуністичного руху пролетаріату», але все дійство мало носити лише агітаційний характер. [7, арк. 6,

6зв.;20, арк. 38]. Теми докладів були ґендерно диференційовані: для чоловіків «Поточний момент і задача робітниці», для жінок «Міжнародний день, його встановлення, значення», «Міжнародний день і задача робітниці» і концерти-мітинги з 5 до 10 ранку, після чого святкова хода. Хоча офіційно вважалося, що участь селянок у Міжнародному жіночому дні в українських регіонах розпочалася тільки в 1921 році, але Полтавський губком проявив ініціативу: у «Зверненні Гадяцького повітового Комітету КП(б)У до робітників і селян із закликом прийняти участь у демонстрації 8 березня» від 6 березня 1920 зазначалося, що: «Пролетарій знайшов вірного союзника в робітниці та селянці... Усі робітниці та селянки повинні 8 березня кинути свої заняття й прийняти участь у мітингах та демонстраціях» [6, арк. 34–35]. Тобто, на підтвердження попередніх гіпотез, ми бачимо, що ініціативних та емансипованих робітників у партосередках на початковому етапі вистачало.

У 1921 році з'явився всепоглинаючий акцент на «міжнародне становище»: всі статті йшли під загальним заголовком «В міжнародному єднанні жінки-пролетарки запорука перемоги праці над капіталом» на «Сторінці міжнародного свята робітниць» в газеті «Вісті» [12], де зокрема розповідалося про українських робітниць, що вступили до Української Федерації Комуністичної Партії Америки (що була заснована в 1918 році) й вели там нелегальну роботу. Однак усе це знову ж таки можна пояснити ідеєю Світової революції або за М.О.Бердяєвим трансформацією російської есхатологічної ідеї із III Риму в III Інтернаціонал [1]. В цей рік святкування розпочалося з вечора 7 березня, а 8 березня робітниці були звільнені за дві години до закінчення роботи, а другій годині розпочалося дійство, де вперше були презентовані тези для доповідей, які використовувалися надалі й де і згадувалось про «жіночий» початок Лютневої революції [8, арк.204, 208,228].

Утім партійному керівництву знову було не до 8 Березня – 10-й з'їзд партії (8–16 березня 1921 року), на якому вирішувалось питання єдності партії та НЕПу. А от після закінчення з'їзду та особливо після того, як вляглися пристрасті через його наслідки, до верхівки партосередків різних рівнів прийшло розуміння, або, як мінімум, стали надходити звіти відповідних жінвідділів, і стало очевидним, що в будь-якому разі вже існує окрема структура з яскраво вираженими ґендерними ознаками. Цілком можливо, це й спричинило до ліквідаторських настроїв щодо існування самої структури жінвідділів, яка

стала надто помітною. На наш погляд це відбулось не внаслідок опозиційності О. М. Колонтай: її погляди на родину, статеві стосунки були не тільки радикальні, а й цілком маскуліні за характером. Таким чином, є сенс вважати, що саме її особа також могла спровокувати ліквідаторські настрої, а її участь у «робітничій опозиції», мета якої була в невтручанні ЦК РКП (б) у роботу радянських та профспілкових органів – узагалі зводила нанівець сенс існування Жінвідділу при тому ж ЦК ВКП (б), який вона ж і очолювала, бо саме завдяки втручанню жінвідділів партосередків на всіх рівнях і здійснювалась політика «розкріпачення жінки». Одним із доказів цієї гіпотези є те, що за нової керівниці С.М.Смідович на 11 з'їзді партії (27 березня – 2 квітня) 1922 року, тобто після чергового святкування 8 Березня і відповідного нагадування гендерної специфіки, не зважаючи на об'єктивні труднощі була винесена резолюція, що: «В силу цього спеціальні відділи з роботи серед жіночої пролетарської та селянської маси повинні бути збережені як самостійні відділи партійних комітетів і посилені кваліфікованими робітниками» [5, с. 574]. Тобто замість ліквідації жінвідділів їй вдалося ще до офіційного рішення закріпити традицію масштабного святкування Міжнародного жіночого дня, а після з'їзду, по-перше, позиції самих відділів стали більш сильними, по-друге, в період безробіття, яке найчастіше має жіноче обличчя, значна частина жіноцтва отримала роботу в самій структурі як жінорганізатори, а в результаті своєї діяльності допомагали іншим жінкам або зберегти, або отримати робоче місце – кращої реалізації ідеї даного свята годі й шукати. Також саме за головування С.М.Смідович у 1923 році був уже втретє відновлений журнал «Работница», який свого часу й був заснований під Міжнародний жіночий день у 1914 році, потім відновлювався одразу після Лютневої революції, де також не обійшлося без 8 Березня, однак, примітно, що після Жовтневого перевороту його видання було припинено.

На 13-му з'їзді (23–31 травня) 1924 року замість С.М.Смідович виступала Стасова, утім була повністю збережена її стилістика, цілком можливо, що доклад готувала саме вона. Зокрема, знову намагались «налякати» феміністським ухилом як і на попередньому 12-му, а також пропонувалось «...включити день 8 березня в число неробочих днів республіки». Але саме ці два пункти насторожили учасників засідання, була пропозиція від Мікояна (який намагався врятувати статус резолюції, як «рішення з'їзду»)

саме їх відправити в ЦК на погодження, але більшість проголосувала за те, щоб усю резолюцію передати в ЦК [5, с. 576–577]. Із приводу пропозиції щодо вихідного дня 8 Березня аргументували тим, що ЦК «розгляне її і з точки зору нарком-фіновської, і з точки зору політичних міркувань у відношенні до наших революційних свят». 8 Березня в наступні роки за інерцією ще проводили жінвідділи, але з початком індустріалізації їх поступово витісняє місцева влада й воно втрачає статус масового свята та феміністичне забарвлення, відбувається поступова його приватизація [11, с. 508].

Це свято настільки відокремили й віддали на відкуп самим жінкам, ще до проголошення його вихідним днем у травні 1965 року, що в історіографії 60–80-х років щодо масових свят або взагалі про нього не згадується [14], або невеличке згадування в декілька рядків [13, с. 236; 15, с. 11, 51]. Але все це нав'язливо дрібне на тлі детальних описів масових дійств, які у першу чергу були присвячені 1 Травню та 7 листопаду, а також всіляким на кшталт: «свято російської зими», «свято пісні», «свято фонтанів» і т.д., тобто радянським воно було тільки формально, тому й наповнилось згодом цілком патріархатним сенсом, а початкова ідея солідарності працюючих жінок у захисті власних прав була остаточно сплюндрована. Головні перспективи подальших досліджень полягають у детальному аналізі святкування в наступні періоди як 8 Березня, так і 23 лютого в нашій країні.

1. Бердяев Н. А. Судьба России. / Николай Александрович Бердяев. – М.: Эксмо, 2004. – 736 с. **2.** В едином строю. Сб. ст. (под ред. М.Мехоношина, М.Платонова). – М.: «Московский рабочий», 1960. – 368 с. **3.** Вороніна М.С. 8 березня на Харківщині 20–30 роки ХХ століття: соціалізація чи гендерне свято (на архівних матеріалах). // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»/ ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Харків: Планета-Прінт, 2009. Вип. 34 – С. 57–61. **4.** Восьме березня на селі. Збірка для сельбудів та хат-читалень. – Х.: ДВУ, 1927. – 72 с. **5.** ВКП (б) в резолюціях і рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК. (1898–1939). Изд. 6, доп. – М.: Госполитиздат, 1941. – 728 с.; 1968. – 903 с.; 1963. – 883 с. **6.** Державний архів Полтавської області ф.п 7, оп. 1, спр. 49, арк. 127. **7.** Державний архів Харківської області (Далі ДАХО). ф.п 1, оп. 1, спр. 302. **8.** ДАХО ф.п. 1, оп. 1, спр. 663, арк.240. **9.** ДАХО ф.п 10, оп. 1, спр. 365, арк.101. **10.** Закута/ Режим доступа: <http://www.tvergengerstudies.ru> **11.** Карпова Г. Г., Ярская-Смирнова Е. Р. Символический репертуар государственной политики: Международный женский день в российской прессе, 1920–2001 гг. // Социальная история. Ежегодник. Женская и гендерная история. – М.: РОССПЭН, 2003. – С. 488–509. **12.** Кулик І. Українське

жіноцтво в Америці. //Вісти. – 1921. – 8 березня. **13.** *Мазаев А. И.* Праздник как социально-художественное явление. Опыт историко-теоретического исследования/ А. И. Мазаев.– М.: «Наука», 1978. – 392 с. **14.** Массовые театрализованные представления и праздники. – М.: Всероссийское театральное общество, 1963. – 107 с.; Массовые праздники и зрелища. Сборник.[сост. Б. Н. Глан] – М.: «Искусство», 1961. – 328 с. **15.** Место массового праздника в духовной жизни социалистического общества. Сборник научных трудов. Том 61. – Л.: труды ЛГИК имени Н. К. Крупской, 1981. – 166 с. **16.** *Смидович С.* Работница и крестьянка в октябрьской революции. – М.: Госиздат, 1927. – 150 с. **17.** Советский энциклопедический словарь/Гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. – 1600 с. **18.** «1917 г. – (25/X) 7/XI – 1921г. Календарь Великой Российской Революции (все даты по новому стилю)»//Коммунист.–30 октября 1921. **19.** Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної

Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. I. 1917–1941. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 771 с. **20.** Центральний державний архів Громадських об'єднань. ф. 1, оп. 20, спр. 137 арк. 248. **21.** Центральний державний історичний архів м. Київ. ф. 274, оп. 1, спр. 3275, Ч. 1, арк. 17. **22.** *Шаповалов С. Н.* Советские революционные праздники в 1918 – 1920-е гг.// Теория и практика общественного развития. Электронное периодическое издание. 2010. № 1. - Режим доступа до журн.: <http://www.teoria-practica.ruindex.php2010-1204-2010-03-30-04-36-45421-shapovalov>; **23.** Н.Гоголя Культура масових свят та українське суспільство в 1930-х роках// Краєзнавство. 2010. № 3. – С.183–189. **24.** *Юкина И. И.* Александра Коллонтай и русский феминизм /Александра Коллонтай: теория женской эмансипации в контексте российской гендерной политики: (материалы междунар. науч. конф.) [Электронный ресурс] // Тверский центр гендерных исследований.– Тверь, 2003.– Режим доступа: www.tvergenderstudies.ru.

Тетяна Воропаєва

Видатні жінки в українській історії: суб'єктний вимір

Статтю присвячено аналізу діяльності видатних жінок в українській історії з позиції суб'єктного підходу.

The article is devoted to the analysis of activity of outstanding women in the Ukrainian history from the standpoint of subject-approach.

Проблема ролі особистості в історії розроблялась у працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьева, Л. Баткіна, І. Белявського, М. Блока, Л. Васильєва, В. Вундта, А. Гуревича, В. Гусєва, В. Дільтея, Е. Дюркгейма, Е. Ільєнкова, В. Ковальова, І. Кона, Г. Костюка, О. Лосєва, Є. Маланюка, І. Мейерсона, Ф. Ніцше, Д. Панченка, А. Петровського, Б. Поршнева, Е. Соловійова, В. Рибаченка, В. Роменця, С. Рубінштейна, Т. Титаренко, А. Тойнбі, Л. Февра, Е. Фромма, В. Шкуратова, К. Юнга, К. Ясперса та ін. Відомо, що особистість з'являється «в результаті набуття індивідом свідомої здатності до самоформування, до обґрунтування із себе, собою духовного вибору, соціальної поведінки, життєвого шляху. Тоді індивід стає трагічно відповідальним не тільки за наближення чи віддалення від вищого, але й за вибір того, що ж він, індивід, вважає вищим. Відповідає за свої особисті цінності, відповідає не тільки за себе, але й перед собою» [1]. Існують три рівні активності людини – органічна, індивідна та особистісна [2]; вищі форми активності особистості пов'язані з альтруїзмом, патріотизмом і громадянськістю [3]. Завдяки розвиненій суб'єктності особистість «виходить за межі заданих умов, обставин і адаптивних функцій, проявляючи ініціативу і творчість, мобі-

лізуючи внутрішні резерви для перспективного й прогресивного перетворення суспільства» [4]. Розгляд особистості як суб'єкта власної життєдіяльності, який організує і структурує своє життя, дозволяє поєднати індивідуально-біографічний та соціально-типологічний підходи при вивченні ролі особистості в історії [5].

Історичною особистістю називають видатного державного, національного, політичного, громадського, культурно-мистецького, наукового, релігійного діяча, що справив великий вплив на перебіг суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-історичних подій, які визначили на багато років уперед шляхи розвитку держави, нації, країни, суспільства (або й усього людства). Своєю масштабною перетворюючою соціокультурною діяльністю історична особистість здійснює суттєві перспективні зміни в житті соціуму, залишаючи надзвичайний духовний вплив на нащадків та незгладимий слід в матеріальній і духовній культурі, а також в пам'яті майбутніх поколінь. Але досягти рангу історичної особистості індивід зможе лише в тому випадку, коли описані зміни будуть стосуватися достатньо широкого кола людей, отримуючи оцінку не лише сучасників, але й нащадків.